

HUS MED HISTORIA

Hembygdsföreningar i
Västra Götaland berättar
om spännande renoveringar
och unika byggnader

Innehåll

Hus med historia	3
Hembygdsrörelsen	4
Tre år och fyrtio miljoner senare	5
En idyll i Främmostad	6
Soldatladugården Lorentzberg	8
Hallersby kvarn	10
Brattens fiskeläge	12
Säbygården	14
Huttla kvarn och såg	16
Tips och råd för god byggnadsvård	18
Gråfållerudsstugan	20
Ornunga Kyrkebol	22
Enbladssågen i Bollebygd	24
Soldattorpet i Västerplana	26
Fler exempel på byggnader och renoveringar	28
Backstugan Kulla	31
Kruthuset i Amdal	32
Låt er inspireras!	34

Projektleddning	Marie Odenbring Widmark, Västarvet och Ann-Katrin Larsson, Länsstyrelsen
Projektgrupp	Marika Russberg, Bohusläns hembygdsför- bund, Gudrun Rydberg, Dalslands fornminnes- och hembygdsförbund, Eva Bergström Hyenström & Mona Lorentzon, Västergötlands hembygds- förbund, Lars Rydbom, Lars Bergström, Karin Lundberg, Anni Bergström, Ulf Larsson & Thomas Carlquist, Västarvet
Text	Astrid Bäckman, Västarvet
Grafisk form	Astrid Bäckman och Gabriella Kalmar, Västarvet
Layout	Gabriella Kalmar, Västarvet
Tryck	Cela grafiska AB, Vänersborg 2013
Texten är satt med Minion Pro och Calibri	
Fotografer: Assar Andersson, Bo Andersson (Kroppe- fjälls Hembygdsförening), Jan Andersson (Gestad Hembygdsförening), Anni Bergström, Lars Bergström, Gerhard Borgljung (Hamburgsunds bildarkiv), Tage Brolin (Främmostads Hembygdsförening), Anders Bäck (Bollebygds Hembygdsförening), Astrid Bäckman, Lena Calmestrand, Thomas Carlquist, Sophie Heimdal, Ulf Larsson, Karin Lundberg, Eva Petterson (Främmostads Hembygdsförening), Lars Rydbom	
ISSN 1403-168X	
Länsstyrelsen i Västra Götalands län, Rapport 2013:09	

Hus med historia har varit en treårig statlig kultursatsning med ändamålet att bevara, använda och utveckla Sveriges hembygdsgårdar. Totalt har regeringen avsatt 40 miljoner kronor och mellan 2010 och 2012 har hembygdsföreningar som äger, eller långsiktigt förvaltar kulturhistoriskt värdefulla byggnader, haft möjlighet att söka bidrag för vård av byggnader som representerar lokal byggnadskultur. Man har även kunnat söka bidrag för insatser som ökar allmänhetens kunskap kring byggnaderna och för vidare lokala hantverkstraditioner.

Med hjälp av engagerade hembygdsföreningar, skickliga hantverkare och rådgivande antikvarier har *Hus med historia* bidragit till att ett femtiotal byggnader i Västra Götalands län restaurerats. Denna skrift vänder sig till er som vill ha inspiration, tips och idéer kring hur ni kan vårda och använda era byggnader, men även till er som bara vill njuta av vackra hus och intressanta historier.

Hembygdsföreningar runt om i länet berättar om byggnaderna och renoveringsarbetet i både med- och motvind. Skriften har tagits fram i samverkan mellan Västärvet, Länsstyrelsen i Västra Götaland och med stöd av Sveriges Hembygdsförbund och de regionala Hembygdsförbunden. Sammanställning har skett under hösten 2012 av Astrid Bäckman, antikvarie på Västärvet.

Ett stort tack till alla er som bidragit med berättelser och bilder till denna skrift.

Trevlig läsning!

Från vänster; Säbygården på Tjörn har fått nytt tegeltak, på väderkvarnen i Mörlanda har Bjärke hembygdsförening bland annat renoverat fönstren och fasaden, i Ornunga har ladugården fått ett nytt stickspåntak och nya bålar till skiftesverket.

Hembygdsrörelsen

Hembygdsrörelsen började etableras runt sekelskiftet 1900 som en reaktion mot det framväxande industrisamhället. Grundtanken var att värna om folkliga traditioner och bevara de byggnader och föremål som var på väg att försvinna. Att värna om den lokala historien och att aktivt arbeta med att förvalta detta var, i kombination med tron på möjligheterna att använda det folkliga kulturarvet för att skapa ett bättre samhälle, ett av hembygdsrörelsens tidigaste mål. Under åren har hembygdsrörelsen vuxit och de närmare 2 000 hembygdsföreningarna i landet har utvecklats till en självklar del av kultur- och föreningslivet i många kommuner.

Cirka 1 350 hembygdsgårdar med sammanlagt närmare 8 000 byggnader ägs eller förvaltas av landets hembygdsföreningar. Flertalet av byggnaderna har flyttats eller samlats ihop på hembygdsgårdarna medan andra skänkts till föreningarna och står kvar på ursprunglig plats. Hembygdsgården är ofta en naturlig mötesplats under exempelvis valborgsmässa-, midsommar- och nationaldagsfiranden, då bland annat mat-, hantverks-, musik- och danstraditioner väcks till liv.

Hembygdsföreningarna förvaltar en stor del av Sveriges kulturskatter både i form av föremål, bilder och dokumentationer, men även genom traditioner, hantverksskunskap och berättelser som bevaras genom föreningarnas många aktiviteter. Hembygdsföreningarna är arenor för lärande och fungerar som en resurs för den lokala historien och vårt gemensamma minne. Föreningarna och hembygdsgårdarna utgör en viktig social mötesplats, inte enbart för en äldre generation, utan är öppen för alla, oavsett ålder eller etnisk bakgrund. Hembygdsrörelsen står för gemenskap, trygghet och identitet för alla som lever i Sverige.

I Västra Götalands län finns det fyra hembygdsförbund; Göteborgs Hembygdsförbund, Bohuslans Hembygdsförbund, Västergötlands Hembygdsförbund och Dalslands Fornminnes- och Hembygdsförbund. Förbunden agerar

som regionala samordnare för Västra Götalands cirka 450 hembygdsföreningar, som arbetar med att bevara, förvalta, tillgängliggöra och utveckla kulturarvet på hembygdsgårdar, både på landsbygden och i staden.

Att förvalta hembygdsgårdarna och de tillhörande byggnaderna är ett stort och krävande arbete. Många av byggnaderna har stora kulturhistoriska värden och kräver därför underhåll med eftertanke. Att bevara och vårda kulturhistoriskt intressanta byggnader kräver kunskap och medvetenhet. Oftast krävs särskilda material och tekniker för att de kulturhistoriska värdena ska bestå. Det stora arbetet i form av praktisk byggnadsvård, exempelvis renovering av tak eller målning av fasader, sker till största delen med ideella insatser av medlemmar från föreningen. Det är tack vare dessa människor som hembygdsgårdarna bevaras och är tillgängliga för allmänheten.

Några mil öster om Brålanda förvaltar Gestad Hembygdsförening ett gammalt fiskeläge. Läs mer om renoveringen av isladan på sidorna 12–13.

Tre år och fyrtio miljoner senare

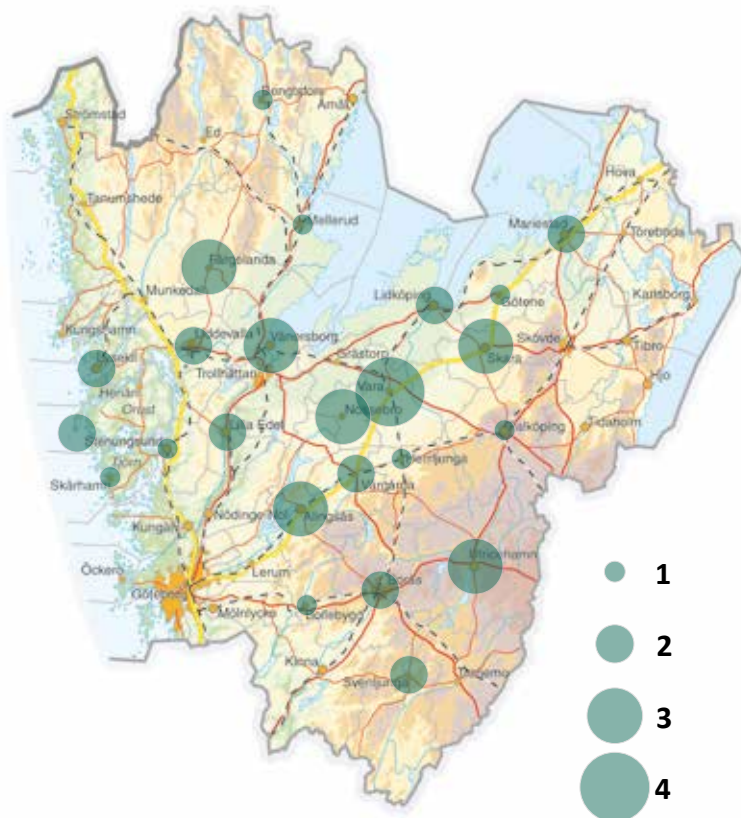
Regeringens satsning *Hus med historia* syftade till att väcka intresse och engagemang kring de kulturbyggnader och miljöer som förvaltas av hembygdsrörelsen, samt att uppmuntra hembygdsföreningar för fortsatt vård av byggnader som i många fall är unika i byggnadsbeståndet. Detta har på olika sätt genomförts ute på landets hembygdsgårdar. Både genom konkreta renoveringsåtgärder men även som informationsinsatser. Sammanlagt har regeringen satsat 40 miljoner kronor på landets hembygdsgårdar under åren 2010–2012. Under satsningens två första år inkom totalt 900 ansökningar till landets länsstyrelser. Av dessa beviljades närmare en tredjedel bidrag. Under år 2012 har ytterligare ansökningar kunnat beviljas och uppemot 1 000 insatser har därmed kunnat komma till stånd på landets hembygdsgårdar under hela perioden.

***Hus med historia* i Västra Götaland**

På grund av det stora antalet sökande valde länsstyrelsen i Västra Götaland att prioritera de mest akuta åtgärderna. Oftast är det tak och exteriöra åtgärder som klassas som mest akuta för att bevara en byggnads kulturhistoriska värden, utan ett tak förfaller byggnaden snabbt. *Hus med historia* har resulterat i att femtiotalet byggnader runt om i Västra Götaland genomgått mer eller mindre omfattande renoveringar. Kartan till höger visar fördelningen av utbetalda bidrag över länet.

Projektet har fått ett mycket positivt genomslag och renoveringarna har genomförts med stort engagemang från hembygdsföreningarna. Föreningarna har lagt ner stort arbete med både ansökningar och arbete kring renoveringen. I många fall har hembygdsföreningarna själva betalat 50 procent av totalkostnaden för material och arbetstimmar. *Hus med historia* har lagt en grund till ett viktigt samarbete och engagerat flera aktörer i länet;

länsstyrelsen, hantverkare, hembygdsföreningar, hembygdsförbund och antikvarier från Västarrvet, har aktivt arbetat tillsammans för att nå bästa resultat. Ett samarbete som även i framtiden är viktigt att stötta!

Antal bidrag som fördelats per kommun från projektet Hus med historia i Västra Götalands län mellan 2010 och 2012. Sammanlagt har cirka 2,5 miljoner kronor delats ut i länet enbart för renoveringsåtgärder.

En idyll i Främmestad

Omläggning av vasstak

Främmestads hembygdsförening

Kommun: Essunga

Socken: Främmestad

I **Essunga kommun**, i ett välbevarat odlingslandskap inte långt från Främmestads gamla kyrka, ligger Främmestads hembygdsgrd. Hembygdsgrden består av fem mycket omsorgsfullt bevarade byggnader från olika tidsperioder. Den knuttimrade dagsverksstugan i två våningar byggdes på platsen redan under 1700-talet. Byggnaden är välbevarad med rekonstruerad vällingklocka och inredd dagsverkslokal. En större arbetarbostad uppförd i tegel från grden Främmestads egna tegelbruk tillkom under 1870-talet. Byggnaden inrymmer, förutom mindre bostäder, en bevarad lanthandel med tidsenlig inredning, en bakstuga och ett källarutrymme. På tomten finns en enkelstuga och en ladugård av mesulakonstruktion med fähus, loge och lador. Att bygga i mesulakonstruktion, med stolpar som bärverk i husets mittaxel, är en mycket gammal tradition som användes redan under tidig medeltid. Ladugården i Främmestad är väldigt speciell och har stora byggnadshistoriska värden. De två byggnaderna, som tidigare låg på torpet Sandhagen under Främmestads egendom, skänktes till föreningen och flyttades till dess nuvarande plats på hembygdsgrden år 1986.

En aktiv förening

Hembygdsföreningen bildades år 1975 och består av 450 medlemmar som tillsammans arbetar med att förvalta kulturarvet i Främmestads socken. Det är en aktiv förening som, när de inte lägger om tak ägnar sig åt att baka brödkakor i den gamla bakugnen, ordnar allsångskvällar och kanske till och med tar sig en öl i den inredda källaren som vid speciella tillfällen tjänstgör som pub.

Ladugården under pågående takomläggning. 'Det är ett riktigt mästerverk, ett konstverk för folket!' säger Eva Petterson från hembygdsföreningen och beundrar det färdiga vasstaket.

Takomläggning med både vass och torv

Enkelstugan, eller fornstugan som föreningen själva kallar den lilla ryggåsstugan, hade före restaureringen ett vasstak. Men Gunnar Fremäng från hembygdsföreningen tillägger att det mer liknande ett torvtak på grund av alla växter som slagit rot under åren. När taket nu skulle läggas om diskuterade antikvarie Thomas Carlquist från Västergötlands museum/Västarvet tillsammans med hembygdsföreningen om att istället lägga på ett traditionellt vass- och torvtak. Denna typ av taktäckning har en gammal tradition i Västergötland. Istället för näver användes halm eller vass som tätningsskikt. Så blev det även för den lilla ryggåsstugan i Främmestad som troligtvis återfick sitt gamla utseende.

Gunnar Fremäng, Lars Galle och hembygdsföreningens ordförande Tage Brolin poserar nöjda framför ladugården med det färdiga vasstaket.

Den lilla ryggåsstugan före och efter takomläggningen. De nya vindskivorna målades med falu rödfärg.

Lokalt material

Omläggningen av vasstaket på ladugården utfördes av vasstaksläggaren Lars Galle i Nossebro, men engagerade medlemmar i föreningen bidrog med stor hjälp under arbetets gång. Hasselkäpparna, som binds ihop med vassen och håller den på plats, hämtades i skogen intill. Mörningen vidnocken utgörs av lin odlad på ägorna kring Främmestad. Torven på ryggåsstugan grävdes upp bakom paret Fremängs trädgårdshäck bara några kilometer från hembygdsgården. Att arbetet är utfört med lokala material och lokal arbetskraft är det ingen tvekan om. »Nästan hela föreningen har på olika sätt varit delaktiga i renoveringen, tillsammans har vi lyckats att både hålla nere kostnaderna och bevara byggnaderna. Kunde dom förr i tiden så kan vi nu, vi är inte rädda att få smuts under naglarna!« säger Gunnar och skrattar.

Soldatladugården Lorentzberg

Traditionellt timmerhantverk

Ullervad – Leksbergs hembygdsförening
Kommun: Mariestad
Socken: Leksberg

Söder om Mariestad, i ett lapptäcke av åkermarker, ligger en välbevarad soldatladugård. Till ladugården hörde tidigare ett litet torp som försvann under 1930-talet. Nu vittnar endast ladugården och äppelträdet om livet som tidigare fanns på platsen. Ladugården ägs och förvaltas av Ullervad-Leksbergs hembygdsförening som fick byggnaden skänkt till sig år 1995.

»Hur mycket är en gammal ladugårdsbyggnad värd?»

År 2009 var ladugården i mycket dåligt skick. Flera stockar var murkna och den södra gaveln hade börjat kalva. Hembygdsföreningen stod nu inför ett svårt beslut, antingen skulle de låta brandkåren från Mariestad använda ladugården som övningsobjekt eller skulle byggnaden renoveras. Föreningen började fundera, »hur mycket är en gammal ladugård värd, egentligen?» Ulf Larsson, antikvarie från Västergötlands museum/Västarvet, kontaktades och kunde konstatera att detta var något unikt. Ladugården hade fått stå orörd sedan den byggdes år 1846, och därmed helt undgått senare moderniseringar.

Soldatladugården är en heltimrad parloge med tillhörande fähusdel. En parloge karakteriseras av den centrerade logen eller logkistan med lador för foder och säd på vardera sida. De båda öppningarna till höladan och logen är bevarade med luckor, liksom dragspringan på logen. Byggnadens ålderdomliga karaktär förstärks av det utskjutande loggolvet och ändträ som blir synligt på de timrade långsidorna.

Under tre år följer hembygdsföreningen den förändring som sker med Lorentzberg. Timret börjar redan, efter ett år, mörkna och förenas med det befintliga. På den mittersta bilden syns Jörgen Rånge och Björn Frodin från Knapegårdens bygg och hantverk, som ingår i nätverket Traditionsbärarna.

Inte bara positivt

Innan ladugården renoverades var den nära att rasa ihop. Åke Möller, vice ordförande i hembygdsföreningen, tror att det senare pålagda plåttaket räddat byggnaden. »Även om vi inte tycker att det hör hit med ett plåttak så är det nog ändå det som är orsaken till att byggnaden står kvar än idag«. Åke berättar att virket på flera ställen var genommurket. »Det var bara en tidsfråga innan hela byggnaden skulle rasa samman.«

Nu ska ladugården fungera som museum. Redskap och informations-skyltar ska ge besökaren en bild över platsen och en inblick i hur det kunde vara att leva som soldat under 1800-talet.

När föreningen, efter andra försöket, fick bidrag från *Hus med historia* uppband de sig att slutföra projektet inom ett halvår. Det blev därför stressigt och inte riktigt som de tänkt sig från början.

»Om vi hade haft mer tid hade vi hämtat timmer från skogen här intill, då hade vi kunnat hålla nere kostnaderna. Nu blev det alldeles för dyrt, och konsekvenserna blir att vi inte har råd att lägga om taket på hembygdsgården« berättar Åke.

Med hjälp av duktiga bygghantverkare från nätverket *Traditionsbärarna* byttes cirka fyrtio murkna stockar ut och ersattes med nytt friskt kärnvirke efter traditionella metoder. »Vi är jättenöjda, det blev oerhört bra!« säger Åke glatt. »Hembygdsföreningen har fått mycket uppmärksamhet under och efter renoveringen, vi blev utnämnda till årets hembygdsförening i Västergötland år 2012. Kanske berodde det på att vi valde att bevara Lorentzberg« berättar Åke stolt.

Soldatens ladugård

År 1840 antogs Eric Korell till soldat nr 1071 vid Skaraborgs Regemente och norra Vadsbo kompani och fick därmed rätt till en soldatbostad. Det lilla torpet på 30 kvadratmeter låg i utkanten av Karleby. Eric Korell måste ha varit en mycket omtyckt soldat för den ladugård som rotebönderna lät uppföra år 1846 var något utöver det vanliga. En stor heltimrad ladugård av finaste virke!

När Korell avgick som soldat övertogs torpet och ladugården av hans son Lorentz Korell, som senare kom att ge namn till ladugården, Lorentzberg. Lorentz blev den sista indelte soldaten på rote 1071. År 1901 avskaffades indelningsverket och den lilla gården blev en vanlig civil bostad. Torpet var bebott fram till år 1931 och försvann sedan från platsen. Idag vittnar endast ladugårdsbyggnaden och torpgrunden om historien kring rote 1071.

Hallersby kvarn

Tak- och panelrenovering

Kroppefjälls hembygdsförening

Kommun: Mellerud

Socken: Dalskog

Bo berättar att när det yttersta kvarnhjulet rekonstruerades under 1960-talet blev det för stort och väggen fick vinklas utåt för att hjulet skulle få plats. Väggen lutar fortfarande även om det yttersta hjulet inte finns kvar.

**»Nu har vi gjort vårt, nästa gång
kvarnen behöver åtgärdas
är det nästa generations tur.«**

Mitt i Dalsland, vid sjön Erve ligger Hallersby kvarn. Kvarnen ägs och vårdas sedan år 1964 av Kroppefjälls hembygdsförening. Kvarnen är av okänd ålder, men troligen byggd någon gång under 1800-talet. Området kring kvarnen var tidigare en levande landsbygd med flera viktiga näringar. På andra sidan sjön låg ett stenhuggeri som bland annat tillverkade kvarnstenar och i närheten av kvarnen fanns ett sågverk och en handelsbod. Idag är endast kvarnen bevarad och står som ett viktigt minnesmärke över de verksamheter som funnits på platsen.

Bidrag gav nytt liv!

År 2011 fick Kroppefjälls hembygdsföreningen bidrag från projektet *Hus med historia*. Föreningen hade tidigare sökt andra bidrag inom ramen för kulturhistoriskt intressanta byggnader men fått avslag. Nu äntligen kunde kvarnen restaureras! Det var i sista sekund, stora träd hängde över det västra takfallet och panelen var på flera ställen genomruten, »det var nästan så vi kunde smula sönder virket« säger Monica Johansson från hembygdsföreningen. »På andra ställen var det alldeles mjukt, som mossor« berättar Bo Andersson som har följt renoveringen från bidragsansökan till färdigt resultat.

Den nya panelen kommer från en skogsägare i närheten. »Vi tyckte det var viktigt att få samma utseende som innan, med grövre oregelbundna bakar som panelklädsel« säger Bo. På taket valde föreningen att återigen lägga korrugerad plåt. »Egentligen ska det vara ett stickspåntak«, berättar Bo, »men det hade vi tyvärr inte råd med, och ett plåttak är ju bättre än inget tak alls.« Föreningen valde att bevara det gamla stickspånet under plåten som en del av historien. »Någon gång kanske vi har råd till ett stickspåntak, tills dess fungerar det som innertak och skapar tillsammans med bevarade föremål en genuin känsla inne i byggnaden« berättar Bo.

Arbetet utfördes av hantverkare från Dals bygg i Mellerud. Medlemmar från hembygdsföreningen har hjälpt till att riva av murkna foderbrädor och röja sly kring byggnaden.

Renoverades under 1960-talet

Kvarnen restaurerades under 1960-talet då bland annat de båda kvarnhjulen rekonstruerades och delar av panelen byttes ut. Idag finns dock endast det innersta kvarnhjulet kvar. I byggnadens nordvästra hörn finns den lilla timrade kvarnkammarren bevarad, försedd med murad vedspis och en enklare brits

att vila sig på. Kvarnen användes främst som husbehovskvarn och drevs fram till år 1920. När andra världskriget bröt ut och ransoneringen drabbade befolkningen i Hallersbyn, började man under några få år kring 1940-talet återigen mala säd i kvarnen för att sedan helt sluta.

Brattens fiskeläge

Renovering av isladan

Gestad hembygdsförening
Kommun: Vänersborg
Socken: Gestad

Fiskeläget vid Bratteviken i Vänern har anor sedan mitten av 1800-talet. De sista fiskarna som drev traditionellt Vänerfiske på platsen var bröderna Einar och Gösta Johansson. När Gösta gick bort år 1994 skänktes marken och byggnaderna till Gestad hembygdsförening. Föreningen förvaltar sedan 2001 de fem byggnaderna samt den fiskeutrustning och de handgjorda båtar som finns bevarade på platsen.

Renovering av isladan

År 2010 ansökte Jan G. Andersson i Gestad hembygdsförening om bidrag från *Hus med historia* för renovering av isladan i fiskeläget. »Nästan en meter av byggnaden stod under mark«, berättar Jan. Sågspånet som varit kvar i ladan sedan verksamheten avtog under början av 2000-talet hade drösat ut och myror hade angripit virket och ätit upp stora delar av de bärande elementen. Byggnaden hade sjunkit rätt ner och stod på bara brädfodringen. Renoveringen genomfördes med hjälp av ideella krafter under ledning av Jan. »Vi var tvungna att lyfta hela byggnaden med hjälp av domkraft för att kunna kapa de ruttna brädorna, lägga ny syll och skarva med nytt friskt virke. Vi fick även gräva ur marken och göra en ny

grund«. Jan berättar att det handbilade virket som använts kommer från en gammal lada från 1920-talet som skulle rivas. »Det blev både billigare och gav ett bättre resultat genom att vi använde återvunnet material, finare virke går ju inte att få tag i!« Den nästan 4,5 meter höga isladan är en sällsynt byggnad som ger förståelse för platsen och den fiskenäring som fanns kring Vänern under 1800-talet. »När isen låg tätt packad inne i sågspånet och ingen luft kom in, höll sig isen fram till oktober«, berättar Jan. »Då kunde fiskarna leverera färsk fisk året om!«

Ovan i mitten ses de som arbetat med isladan, från vänster är det Jan G. Andersson, Dan Norrman, Gunvall Carlsson, Allan Granlund och Lars Kullander.

Nederst: Den gamla fiskeboden då och nu. Einar Johansson – Göstas kusin, som väglett arbetslaget under restaureringsarbetet – utanför den 'gamla' fiskeboden från 1920-talet. Överst: Den 'nya' fiskeboden från 1940-talet, bilden till vänster är tagen år 1983. Plåttaket på den 'nya' fiskeboden är gjort av gamla lock till sockerlådor, tillklippta och böjda för att passa perfekt.

En miljö i original

Byggnaderna i fiskeläget har tidigare stått på ofri grund och under de senaste åttiota åren har marken ägts av Nils Andersson och hans bröder som följt fiskeverksamheten i Bratten sedan barnsben. När Gösta Johansson gick bort avstyckades marken kring fiskeläget och skänktes till hembygdsföreningen. »Vi är väldigt tacksamma för att få möjligheten att vårda den här unika platsen« säger Jan. »Nils hade kunnat sälja marken dyrt, men valde i stället att låta oss förvalta platsen och vårda byggnaderna. Det är en miljö i original som måste bevaras,

det känns som om man bjuder på en överraskning genom att vårda platser som Brattens fiskeläge, folk idag vet inte att det finns kvar platser som denna«.

»Det känns som om man bjuder på en överraskning genom att vårda platser som Brattens fiskeläge...«

Säbygården

Nya takpannor och ommurning av skorstenar

Stiftelsen Säbygården

Kommun: Tjörn

Socken: Stenkyrka

Den timrade manbyggnaden, uppförd i två våningar med dubbel bredd, har under närmare 200 år präglat landskapsbilden i Säby på Tjörns västra kust. Byggnaden är framträdande i volym och uttryck. De småspröjsade tvåluftsfönstren och de rumsindelade knutlådorna skapar en karakteristisk och levande fasad. Framkammarstugan har en fasadbeklädnad av gulmålad locklistpanel och på det branta sadeltaket ligger enkupigt lertegel.

Under 1700-talet reste sig landskapet kring Bohuslän ur fattigdomen, sillen hade kommit till vikarna! Den rika sillfiskeperioden som varade under 1700-talet gav många människor på Tjörn möjligheten till ett nytt liv. Salt- och trankokerier växte upp längs kusten och många kunde bygga större hus på bra marker. Länsman Christian Pettersson började tidigt köpa in mark i Säby och kunde med tiden uppföra en manbyggnad, en ladugård och en dräng- och bakstuga.

Säbygården stod klar någon gång mellan åren 1804–1807 och fram till år 1975 bodde samma släkt kvar i huset.

Tiotusen besökare varje år!

Gården ägs av Tjörns Kommun men förvaltas av en stiftelse med företrädare från Tjörns hembygdsförening, Tjörns Kommun, LRF samt släktföreningen. Gården är mycket välbesökt, konstupställningar, kafé och guidade visningar lockar närmare 10 000 besökare varje år. Under vinterhalvåret serveras glögg i den gamla dräng- och bakstugan och på sommaren kan man avnjuta nybakade brödkakor under blommande äppelträd.

Stiftelsen Säbygården jobbar aktivt med att visa upp och dela med sig av Säbygårdens särart och värden. »Det känns viktigt att tillgängliggöra en miljö som denna. Människor som kommer och besöker gården blir glada och intresserade. Det är därför vi orkar hålla på« säger Rolf Sillfors. »Vi vill dela med

oss av denna vackra miljö!« instämmer Henry Hermansson, stiftelsens representant från LRF Tjörn.

»Ett gammalt tak bär på en historia«

I slutet av 1970-talet gjordes en större renovering av Säbygården, men redan efter trettio år var taket återigen i dåligt skick och var tvunget att läggas om. Som stiftelse är det inte alltid lätt att få tag i pengar, så när *Hus med historia* startade var de inte sena att nappa. »Vi missade den första ansökningsperioden, sista dagen ansökan skulle vara inne läste jag om projektet i tidningen, sen blev det förlängt och vi fick återigen en chans« säger Lennart Jansson, ordförande i Stiftelsen Säbygården. »Utöver bidraget har vi haft olika sponsorer och Säbygårdens vänner som gått in och stöttat renoveringen.«

Det är inte alltid så lätt att beräkna kostnaden på takarbeten. »När vi hade ställt upp ställningarna och kom upp på taket såg vi att även skorstenarna var i dåligt skick. Vi fick hjälp av Lars Rydbom, antikvarie på Bohusläns museum/Västarvet att snabbt skicka in en kompletterande ansökan till länsstyrelsen och kunde på så vis även laga skorstenarna i samma veva« berättar Henry. Allt som allt har cirka 400 tegelpannor bytts ut, det »nya« teglet kommer från Rolf Sillfors som hade äldre enkupiga tegelpannor liggandes på gården.

»Det ska inte vara för rakt eller för bra på ett gammalt hus. Är det snett så ska det fortsätta vara snett, det ger karaktär!«

Att använda enkupigt lertegel var en självklarhet. Henry Hermansson som varit med och lagt taket tycker, som erfaren hantverkare, att det är roligt att jobba med gamla och beprövade material. »Det är enkelt att lägga gamla tegeltak, det gäller bara att ta reda på måtten och hitta samma dimensioner« förklarar han. »Ett gammalt tak bär på en historia, det är mer levande och inte så sterilt. Det ska inte vara för rakt eller för bra på ett gammalt hus. Är det snett så ska det fortsätta vara snett« skrattar Henry och Lennart och Rolf håller med.

Huttla kvarn och såg

Omläggning av stickspåntak

Naums hembygdsförening
Kommun: Vara
Socken: Naum

Huttla kvarn och såg var i bruk fram tills att den skänktes till Naums hembygdsförening under 1950-talet. De tidigare ägarna, bröderna Hillerbäck, hade då använt både sågen och kvarnen flitigt under de senare åren. När byggnaden var i bruk kunde de såga mellan åtta till tio stockar och mala närmare tjugo säckar spannmål per dag. Byggnaden speglar en tid och ett vardagsliv som allt snabbare faller i glömska, idag tar vi allt för ofta mjölpåsen i skafferi för givet.

Kvarnen (längst bort i bild) är troligtvis uppförd under tidigt 1800-tal, och byggdes till med sågen redan under 1860-talet (närmast i bild). Kvarnen och sågen är sammanbyggda med varandra och skapar tillsammans en enhet. Kvarnen är liggtimrad och sågen uppförd i stolpverkskonstruktion. Båda har en fasadbeklädnad av omålad stående lockpanel. På de fyra takfallen ligger stickspån som förhöjer känslan av en byggnadskropp. Byggnaden är mycket välbevarad och står på sin ursprungliga plats invid Afsåns västra strand.

Naums hembygdsförening

Huttla kvarn och såg är belägen några kilometer söder om Vara. Platsen är ett omtyckt besöksmål både för föreningens aktiviteter, med bland annat allsångskvällar men även för

grillplatsen och miljön invid Afsåns strand. År 1995 byggde föreningen en större loge efter äldre proportioner som de idag hyr ut som festlokal, men som också används som bygdemuseum. Till hembygdsföreningen hör även en äldre skiftesverksladugård och en till platsen flyttad transformatorstation. År 1989 byggde föreningen en liten ryggåsstuga. »Vi kallar det gubbdagiset eftersom vi ofta sitter där och slöjdar. För oss är det viktigt med samvaro, vi kan ju inte bara jobba!« säger Birgit Svantesson från Naums hembygdsförening och skrattar.

»Det har varit en upplevelse bara att få vara med och se hur man lägger ett stickspåntak, precis som man gjorde förr.«

Engagerade medlemmar

»Utan bidrag hade taket aldrig blivit omlagt, det hade vi inte haft råd med. Sen, när vi väl hade fått bidrag då låg jag vaken

Arbetet är slutfört. Till vänster i bild syns kvarnen och till höger den långsträckt sågbyggnaden.

om nätterna och undrade om folk skulle komma och hjälpa till. Nu i efterhand kan jag skratta åt mig själv» säger Enar Gunnarsson, ordförande i Naums hembygdsförening. Totalt har arton engagerade medlemmar från hembygdsföreningen ideellt hjälpt till med renoveringen. Kaffet ska kokas, spånet ska blötläggas, kakor ska ätas, arbetet dokumenteras och pengarna räcka. Intresset var stort för arbetet kring kvarnen. Lokala tidningar följde arbetets gång och intresserade människor och medlemmar från andra hembygdsföreningar kom och tog del av arbetet.

Lärorikt och tidskrävande

»Vi hade stora badkar där vi blötlade stickspånen så de inte skulle spricka när de spikades. När de är blöta ska de också böjas och barkas av så inte småkrypen kommer och bosätter sig under barken« förklarar Enar. Tre lager spån och fjorton dagar senare, den 29 juli 2012, återinvigdes kvarnen med hjälp av kommunstyrelsens ordförande Fredrik Nelander från Vara. »Vi är väldigt nöjda, taket är ju det första en besökare

ser när de kommer till oss. Självklart ville vi ha ett vackert tak!« säger Inger Bäck, kassör i hembygdsföreningen.

Råd till andra

»Det är mycket arbete med ett projekt som det här. Det krävs stor förberedelse, något som man kanske inte alltid är beredd på. Vi fick mycket bra hjälp från Ulf Larsson, antikvarie på Västergötlands museum/Västarvet som tidigt tog kontakt med oss och hjälpte till genom hela projektet« säger Birgit Svantesson och alla instämmer. »Att vårda gamla byggnader kräver mycket energi och tid, men det är väldigt roligt!«

»Det är viktigt med samvaro, vi kan ju inte bara jobba!«

Tips och råd för

Återanvänd material så långt det går! Bara för att ett material är gammalt betyder det inte att det är utslitet. Se över tegelpannor, brädor och fönster *innan* det utesluts och kasseras!

Ha aldrig bråttom. Ta en åtgärd åt gången. Om man startar för många projekt samtidigt är det svårare att bli klar. Lägg tid på varje moment och se det som en långsiktig investering. Använd er gärna av ett vårdprogram där det står vad som ska göras och när.

Tänk på att hålla **marken närmast byggnaden fri från växtlighet**. Om rötter tränger in under byggnaden kan husgrunden få stora skador. Var noggrann med att leda bort regnvatten från byggnaden så att vatten- och rötskador lättare kan undvikas.

Tänk både på **form och material** vid renovering av byggnaden. Använd samma material och dimensioner som ursprungligt.

Huset ska **inte se nybyggt** ut. Vi arbetar med hus som oftast är mer än 100 år gamla. Det gör ingenting om väggarna är lite satta och fönstret inte går att öppna. Låt huset avspejla sin ålder och åtgärda endast det allra nödvändigaste.

Var rädd om de **små detaljerna**. Glöm aldrig bort fönsterbeslag, haspar, profiler, handtag och liknande detaljer. Oftast är de dessa som ger karaktär till huset och tydliggör dess ålder och äkthet.

god byggnadsvård!

Använd **traditionella färgtyper**. Falurödfärg, linoljefärg och temperafärger är både roligt att måla med och ger alltid det bästa resultatet. Det blir även lättare att underhålla byggnaden i framtiden. När ni använder linoljefärg, tänk på att stryka tunna lager helst tre gånger.

Fönstren är byggnadens ögon och kräver därför extra vård. Använd alltid linoljekitt vid renovering av fönster. Linoljekitt är mjukare och andas, det betyder att det samarbetar bättre med fönsterbåge och rutor. Linoljekitt är ett miljövänligare val. (Tips: Kommer fåglarna och pickar på linoljekittet? Blanda lite cayennepeppar i kittet innan du renoverar fönstren eller smeta på det efteråt!)

Renovera alltid efter **byggnadens egna karaktär** och förutsättningar.

Arbeta alltid efter mottot **så lite som möjligt**. Laga eller byt bara det nödvändigaste. Behåll så mycket som möjligt av ursprungliga material. Om en panelbräda endast är rutten i nederkant, byt bara den dåliga biten och skarva i med nytt virke.

Använd alltid **kalkbruk** vid putsning- eller murningsarbeten. Tänk även på att alltid använda **kalkfärg på kalkbruk** så att materialen får andas!

Glöm inte det viktigaste, det är roligt att tillsammans arbeta med föreningens hus! Lär av varandra och hjälp till efter bästa förmåga.

Gråfållerudsstugan

Torvtaksläggning

Dalslands Gille i Vänersborg
Kommun: Vänersborg
Socken: Frändefors

I Vänersborg ligger Dalslands Gilles hembygdsgård, Dalbogården, inbäddad bland tallar och blåbärsris. En parstuga uppförd i två våningar, flyttad till platsen år 1956 från Hedene i Högsäters socken utgör huvudbyggnad, ytterligare fyra byggnader har tillkommit efter hand vid olika tillfällen, en ryggåsstuga, ett dass, ett magasin och en förrådsbyggnad.

Gråfållerudsstugan

År 1964 skänktes den lilla ryggåsstugan, Gråfållerudsstugan, till Dalslands Gille i Vänersborg. Stugan låg ursprungligen i Bolstad socken i Dalsland men flyttades till Dalbogården efter hot om rivning. Stugan är ett fint exempel på en typisk enkelstuga av ryggåstyp från Dalsland med stampat jordgolv, låg takhöjd, grov vankantad lockpanel, små fönster med luckor och torvtak.

År 2002 rasade taket på stugan in. Det hade länge varit i dåligt skick och en dag brast det. Alla i föreningen fick hjälpas åt att »skotta ut» det gamla taket. Man lagade taket

provisoriskt med papp och presenning och började samtidigt förbereda för ett nytt torvtak. Föreningen började tidigt samla ny björknäver som skulle användas som tätskikt under torven. Men hantverkaren som skulle hjälpa till att lägga taket fick aldrig tid och taket förblev olagt, ända tills projektet *Hus med historia* startade. »Eftersom byggnaden är flyttad har vi inte tidigare kunnat söka bidrag inom den vanliga bidragsramen» berättar Marianne Knutsson som är kassör i föreningen. »Så nu, med hjälp av *Hus med historia* kunde vi äntligen slutföra projektet!«

Mats Andersens från Karl-Ers bygghantverk har utfört arbetet med hjälp av sina kollegor. Några veckor innan arbetet startade var Mats på föreningens årsmöte och föreläste om torvtak och kring hur processen vid läggningen går till. »Det var väldigt intressant» säger Marianne, »nästan alla våra 60 medlemmar var på plats för att lära sig mer om hantverket.«

Medlemmar från Dalslands Gille har själva plockat den näver som ligger längs med takfallen. »Den ska plockas om våren när björkarna savar som mest» berättar Sven-Gunnar Lundberg som är vice ordförande i föreningen.

Hantverkare från firman Karl-Ers bygghantverk är i färd med förarbetet. Taket ska tätas, murkna brädor bytas ut och papp och näver ska spikas på plats.

Jonas Isaksson, Arne Skogh, Staffan Jonsing, Robin Wahlström från Karl-Ers bygghantverk får hjälp av Sven-Gunnar Lundberg från hembygdsföreningen att lägga de sista torvbitarna på plats. När allt är klart ska vindskivorna tjäras.

Ett tak är inte bara ett tak

I äldre tider var taket en viktig del av byggnadskroppen för att byggnaden skulle samverka och fungera. »Idag är det många som bara tänker på det estetiska utseendet på ett tak och glömmer bort dess verkliga funktion« berättar Mats. Materialen samverkar och hela byggnaden mår bra om det tak som var tänkt när byggnaden uppfördes får ligga på. Ett torvtak berättar också en viktig historia om vilka material som fanns att tillgå på platsen där huset byggdes. Trots att taket på Gråfållerudsstugan hade rasat in och det inte fanns någonting konkret att bevara valde föreningen att återskapa det ursprungliga utseendet. »Vi ville bevara stugan så som den såg ut när den byggdes, att lägga på en annan taktäckning har inte kommit på tal« säger Marianne.

Att lägga ett torvtak

Den torv som används vid torvtaksläggning är inte vilken grästuva som helst. Mats berättar att den bästa torven kommer från en betad, tätvuxen äng. Ängsmarken är hårdig och klarar både värmande sol och isande frost. Den täta förna som finns på ängarna bildar ett tätt rotsystem, som ger en fast och välsammanhållen tuva (Förna är de lager jord som finns högst upp i de olika jordnivåerna). Varje torvbit är cirka 40×40 cm, cirka 5–7 cm tjock och väger mellan 5–15 kg. Det nedersta lagret torv läggs med grässvålen neråt det översta lagret läggs med grässvålen uppåt. Bitarna placeras omlott för att undvika genomgående skarvar. »Gråfållerudsstugan har inte haft ett ordentligt tak på över tio år och nu är det äntligen klart!« säger Sven-Gunnar med en lättnad i rösten.

Ornunga Kyrkebol

Att återge ett gammalt utseende

Svältornas fornminnesförening

Kommun: Vårgårda

Socken: Ornunga

På andra sidan vägen från Ornunga gamla kyrka finns en liten gårdsanläggning bestående av tre byggnader, alla från tidigt 1800-tal. Ryggåsstugan flyttades från Tämta redan år 1924 och ladugården i mesulakonstruktion och skiftesverk flyttades från Lillegården i Kvinnestad år 1940. Sex år senare flyttades även en gammal kölna till platsen, med stenmursväggar och sadeltak.

Lätt att lägga spåntak!

Med bidrag från *Hus med historia* fick föreningen äntligen möjlighet att både renovera taken på byggnaderna samt lägga på en passande taktäckning. Föreningen

valde, efter diskussioner med Anni Bergström, antikvarie på Västarvet, att byta ut de befintliga tegeltaken mot stickspån. »Det är lätt att lägga spåntak, speciellt på gamla byggnader som oftast är lite sneda och satta. Sen är det lätt att underhålla, bara att kratta bort löv lite då och då. Det tar så klart tid att få det riktigt bra, men är man många som hjälper till blir det både roligare och man blir fortare klar« säger Börje Brorson från fornminnesföreningen, en av många som varit med och lagt spåntaket. Att föreningen valde att lägga spån motiverades också av de bevarade spår av stickspån som blev synliga när teglet lyftes av.

Otrevlig upptäckt

När hantverkarna från *Hallbergs byggnadsvård* började arbeta med byggnaderna visade det sig att det var större skador än föreningen tidigare trott. I ryggåsstugan var den bärande mellanväggen och takåsarna i mycket dåligt skick och på ladugårdens östra gavel var det omfattande rötskador. För-

Medlemmar från föreningen utanför ryggåsstugan ett år efter att den färdigställts. Från vänster: Kjell Claesson, Gunnar Åkesson, Börje Brorson, Lennart Davidsson, Leif Brunnegård, Marianne Lindh och Egon Hjälml.

eningen ansökte då om ett tilläggsbidrag och fick bidrag från länsstyrelsen och från Alingsås sparbanksstiftelse. »På så sätt kunde vi göra ett ordentligt arbete med bra resultat. Hantverkarna var mycket noggranna med att studera hur det sett ut innan, de tog ner varje del för sig och gjorde exakt på millimetern likadana kopior som befintliga« säger Marianne Lindh från Svältornas fornminnesförening

»Vi förvaltar ett viktigt kulturarv som vi vill föra vidare, det och det stora intresset driver oss framåt«

Spånet är lagt efter två olika metoder. Det till vänster (ladugården) sägs vara hållbarare i längden medan det till höger (ryggåsstugan) ska stå sig bättre mot hårda vindar oavsett vilket håll den kommer från.

En livfull förening med stort intresse!

Något som oroade föreningen innan projektet skulle starta var hur de skulle få tag i arbetskraft. »Jag sa till folk att de var tvungna att komma och hjälpa till i vart fall varannan dag. Jag lockade med kaffe och kaka. Men när de väl hade varit här en dag så kom dom tillbaka dagen efter«, skrattar Gunnar Åkesson från fornminnesföreningen. Att hitta arbetskraft var aldrig något problem, många medlemmar har ideellt hjälp till med renoveringsarbetet och vissa har även bidragit med virke och kontanter.

Svältornas fornminnesförening bildades redan år 1905 för att rädda Ornunga gamla kyrka. Idag förvaltar föreningen totalt elva byggnader. »Ingen av oss spelar golf och väldigt få har, eller förstår sig på en dator. Det är därför vi hinner med!« skrattar Gunnar. »Vi förvaltar ett viktigt kulturarv som vi vill föra vidare, det och det stora intresset driver oss framåt« fyller Marianne i.

Ett projekt i projektet

Innan taken skulle läggas såg föreningen över vilka tillgångar de hade. De hade bland annat sparat på spån som sågats för

flera decennier sedan och kunde därför välja att experimentera lite, både med nytt och gammalt spån men också med olika typer av träslag. »Vi ville veta om det var möjligt att använda gammalt spån, eller om det är tvunget att vara färskt, sen blev det så klart billigare att använda det vi redan hade!« säger Lennart Davidsson från föreningen. På kölnan lades gammalt och nytt spån samt spån av olika träslag, för att se om det i framtiden kommer bli någon skillnad. Föreningen provade också att lägga spånet efter två olika metoder. En där spånet gick från höger till vänster alla varven (ladugården) och ett där det ligger höger-vänster, vänster-höger vartannat varv (ryggåsstugan). Slutresultatet gav olika utseende och kommer även stå sig olika mot kraftig vind. »Vi ville göra ett experiment, det ska bli jättekul att se om det blir någon skillnad« säger Marianne.

Ovan: Kölnan har fått tre olika spåntäckningar. Från vänster ligger, ny gran, gammal tall, gammal gran, ny tall.

Nedan: Två år senare, skillnaden mellan de olika träslagen och ålder är knappt märkbar.

Enbladssågen i Bollebygd Nytt spåntak och vattenränna

Bollebygds hembygdsförening
Kommun: Bollebygd
Socken: Bollebygd

På **Bollebygds hembygdsgård** finns en stor samling byggnader. En av dessa är den vattendrivna enbladssågen från 1860. I trakten kring Bollebygd har skogen länge varit en viktig exportvara. Vikten av träindustrin avspeglas också i det finsnickeri som växte fram under mitten av 1800-talet. Allmogemöbler började tidigt tillverkas i Bollebygd och den enklare stilen på möblerna kom att kallas Ballbomöbler. Den vattendrivna enbladssågen är kulturhistoriskt intressant och speglar en viktig del av Bollebygds historia. Sågen berättar även om livet och trähanteringen innan den industriella utvecklingen.

Enbladssågen flyttades till Bollebygds hembygdsgård år 1956 från att tidigare ha legat invid bäcken som kom från Konungsgärde. Föreningen har allt sedan dess förvaltat och vårdat byggnaden, bland annat har man lagt plåt ovanför vattenhjulet och vattenrännan för att förhindra framtida förfall. Efter bidrag från *Hus med historia* har vattenrännan och det lilla taket återfått sitt gamla utseende med stickspån och vattenränna i furu. »Efter att vi renoverat rännan och taket har vi även röjt upp kring vattenhjulet så besökare kan gå bakom byggnaden och kolla. Det är mycket lättare att förklara hur sågen fungerar om vi kan visa hur den drivs» berättar Anita som är ordförande i Bollebygds hembygdsförening.

**»Det finns alltid någon som kan
någonting mer är någon annan.
Att jobba tillsammans löser
många problem.«**

Överst: Taket var nästan helt täckt med mossor och var i allmänt dåligt skick. När taket nu skulle läggas om anordnades studiecirkel med stor uppslutning. Nederst: Arbetet är avslutat och redan efter tre år har spånet börjat mörkna.

Nu har även vattenhjulet fått ett stickspåntak och en fullt fungerande vattenränna. Stig Olsson visar stolt upp arbetet. I bakgrunden står Gunnar Johansson från hembygdsförening som hjälpt till med renoveringen.

Stor uppmärksamhet och flera medlemmar

Att renovera sågen har inte enbart resulterat i att byggnaden kan stå kvar i ytterligare 50 år utan även att bygdens yngre generation lärt sig mer om traditionellt bygghantverk och byggnadsvård. Flera personer har efter renoveringen av taket intresserat sig för hembygdsföreningens aktiviteter och uppslutningen till aktiviteter ökat. »I morgon kommer det tre killar som ska lära sig att baka bröd i vedugnen«, berättar Anita med entusiasm i rösten. »Det är jättebra, då kan vi lära upp dom så kan dom sedan stå och grädda brödkakor vid nästa aktivitetsdag här på hembygdsgården!«

Studiecirklar som lockar!

När enbladssågen på Bollebygds hembygdsgård skulle få nytt spåntak tog föreningen tillfället i akt och anordnade studiecirklar. Anita berättar att det sammanlagt anordnades tre cirklar. »På den första var vi i skogen och lärde oss vilka träslag som var lämpligt att göra stickspån av. Under den andra träffen lärde vi ut hur spånet ska hyvlas och vad man bör tänka på. På det tredje tillfället hjälptes vi åt, medlemmar från hembygdsföreningen och personer från studiecirkeln, att lägga spåntaket.« Studiecirkarna drevs med hjälp av Stig Olsson som även var arbetsledare när taket skulle läggas. Spånet till taket tillverkades på Stigs privata spånhyvel från 1920-talet. »Det var jättemånga som kom och ville lära sig hur man lägger ett traditionellt stickspåntak. Jag tror säkert vi har fått tio nya medlemmar efter projektet!« säger Anita glatt.

»Det är roligt att jobba med gamla hus!«

Backa upp varandra och jobba tillsammans!

Att arbeta tillsammans med ett projekt som detta skapar gemenskap. Samma personer som arbetade med sågen har, efter att arbetet avslutats, fortsatt att vårda hembygdsgårdens åtta byggnader.

Anitas tips till den som står inför liknande situationer är att ha roligt, »backa alltid upp dom som hjälper till, du kan alltid hjälpa till med någonting även om du inte är uppe på taket och spikar. Det finns alltid någon som kan någonting mer än någon annan. Att jobba tillsammans löser många problem!«

Soldattorpet i Västerplana

Putsarbeten på ett unikt soldattorp

Kinneulle hembygdsförening
Kommun: Götene
Socken: Västerplana

Soldattorpet i Västerplana har anor sedan 1700-talet, men exakt när det byggdes är det ingen som vet. Det beboddes fram till år 1931 av Lovisa »Örna-Lisa« Johansson som, vad det berättas i bygden, skulle vara Greta Garbos farmor. I Västerplana fanns det under indelningsverket fem soldattorp. Åtorp är det enda som fortfarande ligger på ursprunglig plats och är bevarat utan större förändringar. Torpet ägs av Skattegården i Västerplana men förvaltas och nyttjas sedan år 1944 av Kinnekulle hembygdsförening.

Kalksten – traktens självklara byggnadsmaterial

Soldattorpet är byggt av kalksten med en slätputsad fasadyta av kalkbruk. På det branta sadeltaket ligger enkupigt handslaget lertegel och den typiska hallaskorstenen är även den av kalksten. Stenindustrin som började utvecklas i Västerplana redan under 1100-talet växte sig stark under 1800-talet och kalksten blev ett självklart byggnadsmaterial, den var både lätthuggen och hade naturliga klyvbildningar.

Soldattorpet Åtorp känns stort och rymligt, stugan är indelad i kammare, kök, farstu och vind. De stora fönstersmygarna med en bredd på 85 cm ger ett vackert ljus till både kammare och kök. Golvet i kammaren består av breda återanvända golvplankor och framför den öppna spisen ligger stenhällar av kalksten. Torpet är inrett med tidstypiska möbler som föreningen har fått skänkta till sig från boende i byn. På golvet ligger trasmattor och på slagbordet står kaffet redo. Till torpet hörde tidigare en ladugårdsbyggnad, uppmurad i sten, med en taktäckning av strå. Byggnaden revs tråkigt nog någon gång under 1960-talet på grund av eftersatt underhåll.

På bilderna till höger syns torpet idag. Bredvid dörren hänger en kopia av den rotetavla som hörde till torpet, här bodde soldat nr 399 vid Højentorps Compani av Skaraborgs regemente.

Renoveringsarbeten då som nu

Med hjälp av boende i Västerplana renoverades torpet av Folke Johansson på Skattegården åren 1949–50. »Min mamma har målat väggarna i både kammaren och farstun. Turister som besöker torpet tycker att rosa och blått inte är rätt färger för ett litet soldattorp men under renoveringen fick de hjälp av en antikvarie att skrapa fram ursprungliga färger, så då måste det stämma!« berättar Gill Bengtsson från Kinnekulle hembygdsförening.

Nu, 60 år senare, började putsen återigen falla från fasaden och det lilla torpet var i behov av lagning. »Om man inte lagar direkt så växer skadorna och det blir mer arbete längre fram«, säger Gill »vi behöver göra så mycket mer, men nu räckte inte pengarna till mer denna gång«. Efter bidrag från *Hus med historia* kunde föreningen framförallt åtgärda de putsskador som fanns närmast stenfoten, delvis orsakat av växtlighet som fanns för nära huset. Fasaden lagades med kalk från Kinnekulle och föreningen var noga med att försöka efterlikna den befintliga putsen så mycket som möjligt. Arbetet utfördes av Magnus Eriksson – »Murar'n i Forshem«. I samband med renovering byttes cirka tjugo trasiga tegelpannor. »Visst blev det bra!« säger Gill glatt.

Soldattorpet håller öppet en gång per år, då det är kaffe- och kakkalas. »Alla kommer« säger Gill. »Torpet är en naturlig träffpunkt för alla i Västerplana, nu börjar det flytta hit en yngre generation och vi hoppas att dom är lika intresserade av torpet som vi!«

Soldat-Torp.

Vinjett från boken *Statistiskt sammandrag af Svenska Indelningsverket*, skriven av Claes Lorentz Grill år 1855.

Indelningsverket

Under 1600-talet presenterades en ny rekryteringsprincip till det Svenska försvaret, Indelningsverket. Det infördes år 1682 och användes fram till år 1901 då det ersattes av den allmänna värnplikten. Bönderna i byarna skulle gå ihop till en rote, vanligtvis av två hemman. Varje rote skulle tillsammans hålla en soldat med det han behövde. Soldaten skulle förses med lön, bostad, mat och kläder. Han var tvungen att sköta det torp som han blev tilldelad och bruka den mark som hörde till. Bostaden var oftast en enkelstuga, med tillhörande åker- och ängsmark och ibland även en mindre ladugård.

Torpet var beläget utanför byns inägor, vid övergången mellan betesmark och skog. Soldattorpet var litet och trångbott, cirka 4×8 meter, och vanligtvis byggt av de material som fanns att tillgå i trakten. Denna specifikation bestämdes av armen för att soldaterna skulle få likvärdiga bostäder. På varje soldattorp tillhörande Skaraborgs regemente hängde en rotetavla eller soldattavla (se bild till vänster). Här stod soldatens nummer, regementets och kompaniets namn. Totalt fanns cirka 35 000–40 000 torp av dessa slag under indelningsverkets tid.

Fler exempel på byggnader och renoveringar

Denna skrift har endast haft möjlighet att belysa en liten del av de renoveringsarbeten som genomförts i samband med *Hus med historia* inom Västra Götalands län. Här uppmärksammas därför ytterligare sex renoveringar som på olika sätt inspirerar. Unika byggnader har återfått sin forna glans och viktiga åtgärder har bevarat stora kulturhistoriska värden.

Mörlanda Väderkvarn – Bjärke hembygdsförening

Holkkvarnen i Mörlanda, i Magra socken uppfördes år 1854. Kvarnen byggdes i Sollebrunn och flyttades till sin nuvarande plats år 1896. När kvarnverksamheten upphörde år 1945 såldes kvarnen till Bjärke hembygdsförening. Kvarnen har under åren restaurerats och nya vingar tillkommit likt befintliga. Kvarnhuset är knuttimrat i en våning och tältaket beklätt med stickspån. Den vridbara överdelen är klädd med locklistpanel. Hembygdsföreningen har med hjälp av bidrag från *Hus med historia* röjt upp kring kvarnen, bytt stickspån på taket samt renoverat panelen och de båda fönstren. Tanken med renoveringen var att skapa en samlingsplats för ortsborna i Mörlanda, där kvarnen blir en självklar mötesplats.

Anna Jacobssons stuga

– Karleby hembygds- och fornminnesförening

Den lilla ryggåsstugan i Karleby socken var bebodd fram till att hembygdsföreningen övertog den år 1953. Stugan ligger på ursprunglig plats i byn Karleby precis intill det gamla fädrepet i öster.

På samma plats har det tidigare funnits flera små stugor för obesuttna, men de är sedan länge borta. Den låga ryggåsstugan med fasader av grånad lockpanel har en taktäckning av vass och torv. Efter renoveringen har stugan fått ett nytt tätskikt av vass och en täckning av torv. Hembygdsföreningen har tillsammans hjälpt till att riva bort den gamla torven samt med upptagning av den nya.

Bogastugan – Södra Vings hembygdsförening

Södra Vings hembygdsförening bildades år 1961 och fick i samband med detta en tvåvånings framkammarstuga skänkt till sig. Byggnaden monterades ner och flyttades till nuvarande plats vid Tolkabro och fick vid invigningen namnet »Bogastugan«. Framför entrén ligger en kallmurad stentrapp av olika stora granitblock. Trappan har med hjälp av bidragspengar murats om och ett handräcke har tillkommit. Nya hängrännor i trä har tillverkats och satts upp. »Oftast är det små men viktiga åtgärder som kan förhindra framtida skador!« säger Karin Lundberg, antikvarie från Västarvet.

Dasset i Stenum – Stenums hembygdsförening

Det lilla torrdasset med tälttak hör till hembygdsgården i Stenum. Dasset är troligtvis byggt på 1920-talet och flyttat från en av de omkringliggande gårdarna. Byggnaden är av enkel stolpverkskonstruktion med en fasadpanel av omålad locklist. Det karakteristiska tälttaket är täckt av stickspån.

Renovering av taket genomfördes av ideellt arbetande medlemmar från hembygdsföreningen. Taket har fått en ny fyrlags stickspåntäckning, samt nyanockbrädor och sparrar. Nya profilerade taktassar har kopierats från befintliga.

Levene Fornby, nytt vasstak på ladugårdsbyggnad – Levene hembygdsförening

Levene hembygdsförening i Vara kommun bildades år 1953 och har under åren samlat ihop ett stort bestånd av byggnader till hembygdsgården i Levene, bland annat en ladugårdsbyggnad från början av 1800-talet. Ladugården är troligtvis från gården Gustavsgården i Slädene, men flyttades till dess nuvarande plats år 1972. Huset är 4×9 meter och rymmer fähus, loge och lador. Det 30 år gamla vasstaket var i stort behov av omläggning. Nu ligger ny vass från Estland på plats och pryder ladugården. Vassen är bunden på lokalt skördade hasselkäppar av Lars Galle från Nossebro.

Spånbeklädd enkelstuga – Långareds hembygdsförening

Den lilla spånbeklädda enkelstugan i Långareds socken är troligen uppförd i början av 1800-talet. Stugan har en timrad stomme och en ovanlig fasadbeklädnad av stickspån. På taket ligger enkupigt lertegel. Efter bidrag från *Hus med historia* har Långareds hembygdsförening haft möjlighet att renovera taket. Främst var det undertaket som var dåligt. Taket reparerades, ny takläkt och nya vindschivor kom på plats, sedan återanvändes det enkupiga lerteglet och lades tillbaka, precis så som det såg ut innan.

Sommarfähuset i Järbo fick nytt vasstak – Järbo hembygdsförening

Sommarfähuset i Järbo har äntligen fått ett nytt vasstak. Fähuset kommer ursprungligen från Madbråten i Råggårds socken men flyttades till platsen år 1995. Sommarfähus började användas som ett komplement till fähuset hemma på gården när markerna delades upp under skiftesreformerna. Byggnaden är timrad till nock med en fasadbeklädnad av vankantad, omålad lockpanel. Byggnaden rymmer loge och fähus. I fähusdelen är spiltor och »mäckelucka« bevarade. Troligtvis är byggnaden från mitten av 1800-talet. Nu när ett nytt vasstak kommit på plats hoppas föreningen att byggnaden kan torka ut och fortsätta att ta emot nyfikna besökare i minst 30 år till.

Backstugan Kulla

SHF:s byggnadsvårdspris 2012

Backstugans Vänner
Kommun: Trollhättan
Socken: Upphärad

Backstugan Kulla har inte fått bidrag från Hus med historia utan från den allmänna bidragsramen för kulturhistoriskt intressanta byggnader. Kulla uppmärksammas här som ett bra exempel på god byggnadsvård utförd av drivande personer, i likhet med tidigare exempel.

»Välbevarat exempel på en genuin backstugemiljö med tidig 1900-tals karaktär«

Backstugan Kulla är belägen 20 km söder om Trollhättan. Stugan uppfördes år 1860 men fick sitt nuvarande utseende under 1900-talets början. Till stugan hör en källarvind, ett utedass och en stensatt damm. Fastigheten ringas in av en kallmurad stödmur.

Lena Calmestrand, ordförande i föreningen Backstugans Vänner, »hittade« Kulla när hon var ute och motionerade. Lena kände en speciell dragningskraft till den lilla stugan och bestämde sig för att bevara huset. En kort tid efteråt bildades Backstugans vänner. »Sen har det gått som på räls« säger Lena, »och gör det förresten fortfarande«. Föreningen bildades år 2005 och fick samtidigt Kulla skänkt till sig efter dödsboet. Stugan var i väldigt dåligt skick och svårt vandaliserad, många trodde inte att den gick att rädda. Fönstren var inslagna, dörren

Backstugan i April 2005. Efter några års arbete med stugan har den återfått sin glans och är bevarad för eftervärlden.

söndersparkad och tapeterna hängde från väggarna. »Först renoverade vi skorstenen. Det hade läckt in i sju år och orsakat stora skador, ett träd hade letat sig in under huset och in under själva spisen där ett ordentligt rotverk bildats. Sen har vi haft kurser tillsammans med Slöjd och Byggnadsvård Nääs i lerklining av inneväggar« berättar Lena. Kulla har restaurerats efter konstens alla regler och återskapats med kulörer, känsla och material. Gamla färgsättningar har skrapats fram och analyserats, tapeter har skickats på prov, fönster har kittats med linoljekitt och till och med källarvinden har renoverats och används som förråd. Nu känns huset hemtrevligt, det brinner i kakelugnen och luktar gott, nybakat bröd från bakugnen i köket.

År 2012 erhöll Kulla Sveriges Hembygdsförbunds byggnadsvårdspris med motiveringen:

»[...] Kulla har varit bortglömt men återuppstått tack vare Backstugans Vänner och ger en sällsynt bild av enkla människors levnadsförhållanden. Utmärkelsen ges också för föreningens aktiva arbete med kurser, utbildningar och andra programaktiviteter som engagerat många människor i kulturarvsarbetet.«

Kruthuset i Amdal

Tanum kommuns byggnadsvårdspris 2012

Hamburgsunds bildarkiv, "Stenhuggargruppen"

Kommun: Tanum

Socken: Kville

Kruthuset i Amdal har inte fått bidrag från Hus med historia utan från den allmänna bidragsramen för kulturhistoriskt intressanta byggnader. Kruthuset uppmärksammas här som ett bra exempel på god byggnadsvård utförd av drivande personer, i likhet med tidigare exempel.

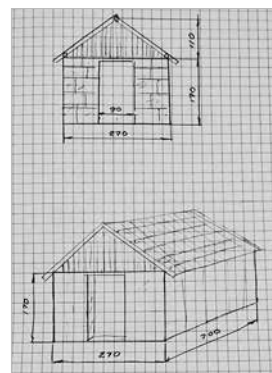
»Intresset var vår drivkraft i det här projektet« säger Lennart Hakeröd från bildarkivet i Hamburgsund. Visst förstår man att intresse krävs för att bita tag i ett projekt som detta. Kruthuset i Amdal är en av få bevarade byggnaderna som kan knytas till den omfattade stenindustrin kring Hamburgsundsområdet mellan åren 1887–1970. Byggnaden användes som förvaringsutrymme för sprängämnen där stubintråd och svartkrut var det som främst användes vid utskjutning av berg i Amdals olika stenbrott. Byggnaden skyddas av en skalmur av granitblock, fylld med sprängsten. Den kraftiga muren skulle skydda omgivningen om huset eventuellt skulle explodera. Taket gjordes i en lättare konstruktion så att sprängkraften, vid en eventuell olycka, skulle styras uppåt genom taket. Den sista stenen skeppades ut från Amdal år 1946, då hade det inte brutits sten i området sedan år 1930.

Det lilla kruthuset länsades på sina sista inventarier år 1945. »Det var några ungar från trakten som ville piffa upp

majbrasan... men det skulle dom inte ha gjort, dom blev alldeles svarta i ansiktet och fick åka till sjukhuset i Uddevalla...« skrattar Egon Widén från bildarkivet. Sedan dess har kruthuset fått stå och förfalla. »Det började med att en takpanna blåste av och sen gick det fort. En stor rönn hade slagit rot i byggnaden och löv och grenar täckte tillslut hela taket« berättar Gerhard Borgljung från bildarkivet. Föreningen kontaktade då Bohuslänsmuseum/Västarvet och fick hjälp av antikvarie Lars Rydbom att söka bidrag till byggnaden.

Stenupplag vid Amdalsbryggan.

Byggnadsvård kan uttrycka sig på olika sätt. Ovan från vänster syns Uno Thuresson måtta en vindskiva för att få rätt mått. När det stora rören högs ner blev det mycket sly. Uno Hedin var en av de som hjälpte till att röja. Det är viktigt med planering. Egon gjorde en ritning över hur kruthuset skulle komma att se ut efter renoveringen. Gerles schakt kom med grävsropa för att hjälpa till och lyfta de tunga granitblocken på plats. Renoveringen har börjat, den nya mittåsen är på plats!

En kyrka för stenälskaren

»Vi ville göra byggnaden mer tillgänglig. Vi tyckte det kändes viktigt att återuppta historien och visa kommande generationer att även stenindustrin var en stor och viktig näring i området, inte enbart fisket« säger Jan-Åke Johansson från bildarkivet. »Vi hittade en snickare som var nästan lika gammal som kruthuset så det passade perfekt« skrattar Egon och pekar på Uno. Uno Thuresson åtog sig arbetet att restaurera kruthuset och tycker det var roligt att återuppföra bygganden precis som den såg ut innan. »Nu kan nästa generation förstå

exakt hur byggnaden såg ut trots att vi renoverat«, säger Uno. Nu när kruthuset är som nytt igen letar föreningen efter originalinredning. »Det ska vara grova bänkar längs sidorna och så måste vi hitta en gammal stehuggarlampa för fotogen. Vi har redan fått donerat verktyg och en gammal krutlåda«, berättar Gerhard glatt. Renoveringen av Kruthuset tilldelades år 2012 Tanums kommuns byggnadsvårdspris för särskilt värdefulla insatser inom byggnadsvården och byggnadskulturen.

Låt er inspireras!

Böcker om hus och byggnadsvård

Olsson, U., *Att arbeta med byggnadsvård i föreningar och förbund: en idéskrift*, Sveriges hembygdsförbund, Stockholm, 2009

Gudmundsson, G., *Utvändig renovering*, Byggförl. i samarbete med Gysinge centrum för byggnadsvård, Stockholm, 2002

Hidemark, O. & Söderström, G., *Så renoveras torp & gårdar*, 9., [rev. och uppdaterade] utg., Ica, Västerås, 2011

Hantverket i gamla hus, 4. rev. uppl., Balkong i samarbete med Svenska byggnadsvårdsföreningen, Stockholm, 2007

Thurell, S., *Vårda och renovera trähus*, Natur och kultur/Fakta etc., Stockholm, 2005

Intressanta och inspirerande länktips

www.platsr.se – En internetsida som synliggör det berättande kulturarvet. Berättelser och bilder länkas samman med platser runt om i Sverige.

www.slojdochbyggnadsvard.se – Här kan ni bland annat söka efter hantverkare men även hitta kurser i byggnadsvård och få rådgivning.

www.byggnadsvard.se – Svenska byggnadsvårdsföreningens hemsida, stor artikelsamling, bokhandel och rådgivning.

www.lansstyrelsen.se – (Västra Götaland) Här kan ni bland annat hitta information om byggnadsvårdsbidrag.

www.hembygd.se – Sveriges Hembygdsförbund. Här presenteras Sveriges 2000 hembygdsföreningar, ni kan även hitta aktiviteter och annan matnyttig information.

Totalt har femtiotalet byggnader i Västra Götalands län restaurerats mellan år 2010 och 2012 med bidrag från *Hus med historia*. Här nedan presenteras de tolv byggnader som närmare beskrivs i skriften. Streckad grå linje visar två byggnader som genomgått betydelsefulla renoveringar men som inte tagit del av bidrag från projektet. De två projekten presenteras som goda exempel på hur man som förening kan jobba med kulturhistoriskt värdefulla byggnader.

Hallersby kvarn – Kroppefjälls hembygdsförening

Brattens fiskeläge – Gestad hembygdsförening

Lorentzbergs Soldatladugård – Ullervad-Leksbergs hembygdsförening

Soldattorpet i Västerplana

– Kinnekulle hembygdsförening

Huttla kvarn och såg – Naums hembygdsförening

Ryggåsstuga och ladugård

– Främmostads hembygdsförening

Ornunga kyrkebol – Svältornas fornminnesförening

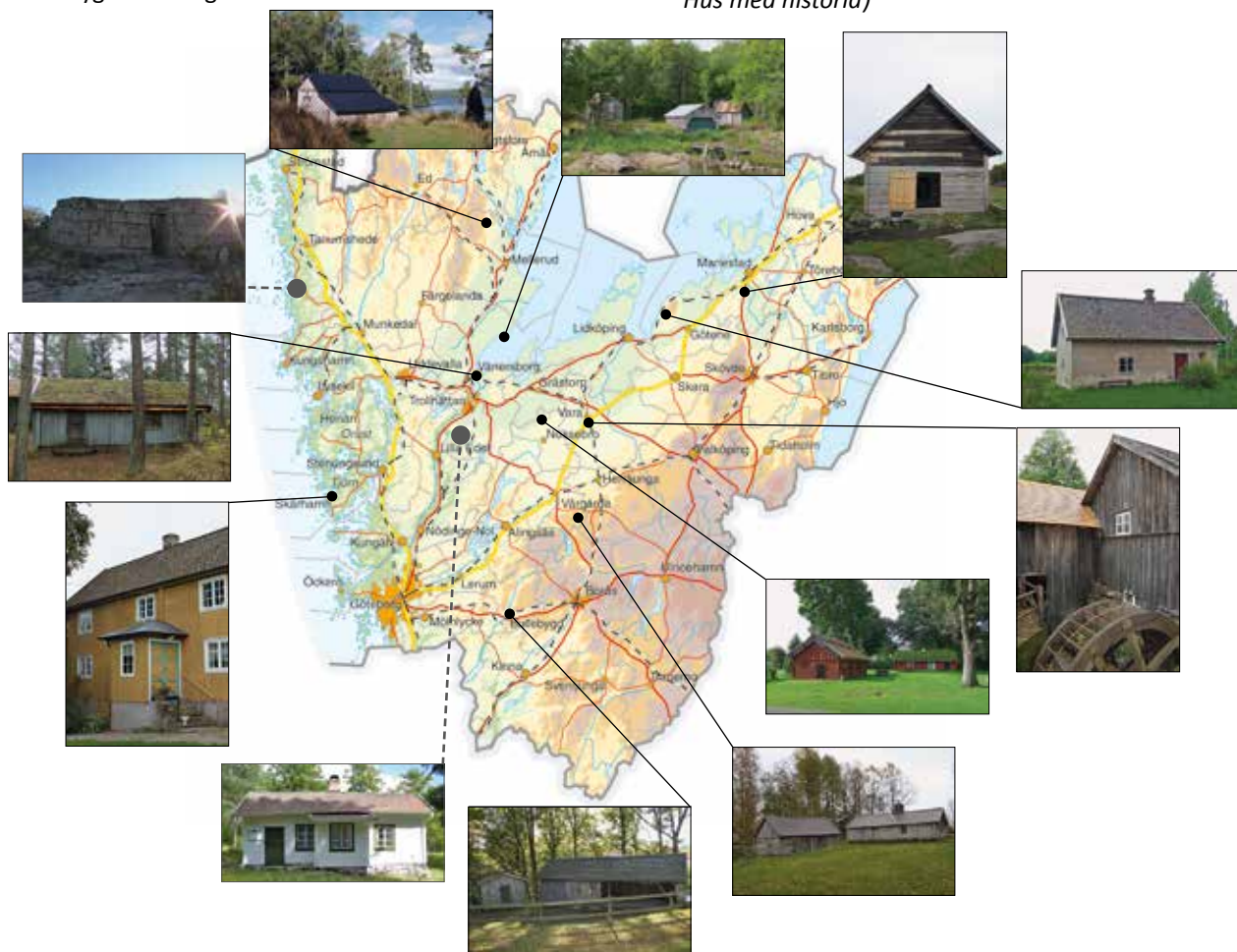
Enbladssåg – Bollebygds hembygdsförening

Backstugan Kulla – Backstugans Vänner (*ej bidrag från Hus med historia*)

Säbygården – Säbygårdens stiftelse

Gråfållerudsstugan – Dalslands Gille i Vänersborg

Amdals kruthus – Hamburgsunds bildarkiv (*ej bidrag från Hus med historia*)

År 2010 inleddes en nationell satsning för att bevara, använda och utveckla Sveriges hembygdsgårdar. Under tre år har hembygdsföreningar runt om i Sverige haft möjlighet att söka bidrag för att renovera och vårda sina hembygdsgårdar samt att öka informationen kring dessa. Satsningen kallades Hus med historia. I denna skrift uppmärksammas några av det femtiotal byggnader som restaurerats i Västra Götalands län med hjälp av bidrag från projektet.

Här kan du läsa och inspireras av hur hembygdsföreningar runt om i länet tillsammans arbetat med sina byggnader, i både med- och motvind.

Trevlig läsning!

Vasstaksläggning i Levene fornby. Lars Galle lägger vass med assistans av Håkan Brander från Levene hembygdsförening.